

УДК 378.147+371.134

ІРИНА ШУМІЛОВА

Бердянський державний педагогічний університет

**ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
А.С. МАКАРЕНКА**

У статті проаналізовано науково-педагогічну літературу, праці видатного педагога А.С. Макаренка з питань формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. У результаті аналізу, узагальнення й синтезу науково-педагогічної інформації охарактеризовано зміст ознак і властивостей загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей.

***Ключові слова:** загальнокультурна компетентність (ЗКК), складові ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, якості особистості*

Постановка проблеми. Постать відомого педагога А.С.Макаренка на сьогодні залишається у центрі наукового пошуку як вітчизняних педагогів, так і педагогів зарубіжжя. Прикладом для наслідування є впровадження в практику концепції виховної системи педагога в життєвій школі мудрості і щирих сподівань на краще для долі вихованців. Сучасні ідеї формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів мають витоки в теоретичних і практичних здобутках видатного педагога.

Аналіз сучасних наукових досліджень. Різні аспекти виховної системи, творчої діяльності А.С. Макаренка розкрито у працях М.Ю. Красовицького, М.Д. Ярмаченка та ін. Питання його педагогічної майстерності розкрито у працях І.А. Зязюна, С.Г. Карпенчук, В.А. Семиченко, Л.В. Сохань та ін. Творча спадщина вченого в історії педагогіки стала об'єктом вивчення Н.П. Дічек.

Мета статті полягає у виявленні основних компонентів загальнокультурної компетентності та методичних порадах А.С. Макаренка з питань її формування.

Виклад основного матеріалу. У своїх творах педагог розкриває нам шляхи формування загальнокультурної компетентності. Принципи виховної роботи, що має бути закладена у процес формування як особистісних, так і професійних якостей майбутніх учителів, на нашу думку, є: установка на самоцінність людини, дотримання міри виховання активності й гальмування, нерозривність зв'язку людини з суспільством, залежність цілей виховання від

суспільних вимог, доцільність педагогічної діяльності, необхідність колективу для розвитку особистості [7], опора на позитивне у вихованця, необхідність формування особистості у колективі, цілеспрямованості педагогічної діяльності у морально-етичному аспекті тощо.

У статті «Воля, мужність, цілеспрямованість» розкрито джерела змісту виховання загальнокультурної компетентності сучасної людини.

Важливу роль у формуванні загальнокультурної компетентності має значення виховання волі майбутнього вчителя. «Серед проблем найпершого ступеню значущості стоїть проблема виховання волі, мужності і цілеспрямованості», «у вихованні волі, мужності та цілеспрямованості слід дотримуватись свідомих, організуючих і точних починань» [5, С. 319].

А.С. Макаренко підкреслює: «... волю, мужність, цілеспрямованість не можна виховати без спеціальних вправ у колективі». Вихованню цих якостей сприяють «організація колективу, організація вимог до людини, організація реальних, живих, цільових прагнень людини разом з колективом – ось що має скласти зміст нашої виховної роботи» [5, С. 319]. Особливо виховання майбутнього вчителя, його загальнокультурної компетентності.

Майбутньому вчителю взагалі, й у першу чергу майбутньому вчителю гуманітарних спеціальностей, на нашу думку, необхідні такі якості, як: самовладання, витримка, терпіння, толерантність, наполегливість, рішучість, сміливість, самокритичність тощо. Охарактеризуємо їх детальніше.

Такі якості, як стриманість, терпіння, толерантність, наполегливість у формуванні особистості вчителя дають змогу продовжувати педагогічну діяльність у найскладніших умовах, незважаючи на тимчасові невдачі та перешкоди. Майбутній учитель має постійно вдосконалювати себе, готувати до практичної діяльності, яка передбачає: вихід із складних педагогічних ситуацій, уміння приймати самостійні рішення, спрямовувати зусилля знаходити вихід із складних ситуацій, формувати здатність вирішувати конфлікти та ін.

Витримка і самовладання виявляються в умінні майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей стримувати власні почуття, якщо це потрібно, гальмувати імпульсивні дії, підпорядковувати себе поставленій меті (навчання, виховання, розвитку та ін.).

Наполегливість – одна з найважливіших якостей особистості студента-гуманітарія, що сприяє досягненню ним педагогічної мети. До основних характеристик наполегливості, слід віднести уміння критично оцінювати власні судження, бажання або рішення; уміння передбачувати результат загальнокультурної діяльності та йти неупереджено до кінцевого результату. А саме: уміння визначати і орієнтуватися на педагогічні цілі та перспективи у загальнокультурній діяльності, уміння вчасно мобілізувати власні можливості у подоланні загальнокультурних проблем; уміння знаходити і використовувати відповідні засоби у вирішенні педагогічних проблем; уміння вірно «оцінити обставини і знайти у них те, що допомагає досягти цілі, не зупинятися перед невдачами, не піддаватися сумнівам, не звертати уваги на докори чи протидію інших людей, враховуючи як позитивні, так і негативні перспективи» [2, с. 185].

Рішучість, на нашу погляд, також належить до вольових якостей особистості майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей. Вона дає змогу підготувати себе до вибору і прийняття педагогічного рішення без зайвих вагань. Майбутні вчителі, позбавлені цієї якості, часто не можуть довести розпочату справу до кінця і сумніваються у правильності вибору способу виконання.

Важливою умовою рішучості є сміливість, тобто готовність майбутнього вчителя йти на виправданий ризик. Слід враховувати той факт, що рішучість безумовно має ґрунтуватися на глибокій розсудливості, передбачуваності. Майбутній учитель повинен вміти вирішувати, що від нього вимагає ситуація, як йому слід діяти, у будь-якому випадку, як фахівець гуманітарної сфери, має усвідомлювати цілий ланцюг внутрішніх переживань (вагань, борінь). Він повинен обмірковувати не тільки конкретні загальнокультурні цілі, які притаманні педагогічній діяльності, а й ставити перед собою педагогічні завдання та вміти їх вирішувати.

Боротьба власних мотивів щодо розуміння результативності загальнокультурної діяльності, сумніви у визначенні місця, ролі, значення формування загальнокультурної компетентності тощо. Наявність сумнівів у період прийняття самостійного рішення виходу зі

складної педагогічної ситуації свідчить про нерішучість особистості. Інтенсивна боротьба мотивів характеризує таку якість як розсудливість, тому слід також враховувати, що боротьба мотивів відбувається оперативно і притаманна тим, хто володіє рішучістю. Саме рішучість характеризується такими уміннями як: уміння діяти швидко, зовні спокійно, по-діловому, незважаючи на можливу небезпеку, а також наявності самостійності. Нерішучість характеризується певними ваганнями у виконанні прийнятого вже рішення, а також тривалий час неспроможністю реалізувати власну дію.

Самостійність характеризується умінням здебільшого реалізувати власне обмірковане рішення, бути відповідальним за виконувану дію, самостійно аналізувати, бути упевненим у власних діях, бути рішучим у прийнятті педагогічного рішення. Загальнокультурна діяльність майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, яким притаманна самостійність характеризується здебільшого усвідомленими особисто і суспільно корисними мотивами. Несамостійність характеризується пошуком можливостей перекладати відповідальність за свої дії на інших, уникати самостійного прийняття рішення, не виявляти особливої ініціативи, бути тривожними, легко підпадати під чужий вплив, не умінням впоратися із складною ситуацією.

Високий рівень педагогічної майстерності майбутніх учителів визначають формування таких вольових якостей, як терпіння, витримка, сміливість, наполегливість, критичність, оперативність, дисциплінованість, педагогічний оптимізм (А.С. Макаренко). У поєднанні з високим загальнокультурним, інтелектуальним розвитком і почуттям педагогічного обов'язку вони становлять особливу загальнокультурну цінність майбутнього вчителя.

Формування вольових якостей особистості майбутнього вчителя гуманітарних спеціальностей вимагає від особистості копійної роботи над самовдосконаленням у процесі формування загальнокультурної компетентності. Формування вольових якостей – це один із найскладніших процесів праці особистості над собою. Цей процес залежить від багатьох психофізіологічних і соціальних параметрів, наприклад, від особливостей нервової системи, переконань особистості, від педагогічних, загальнокультурних цілей. При цьому слід враховувати, що самовдосконалення має прояв у постійному подоланні не лише зовнішніх, об'єктивних, а й внутрішніх, суб'єктивних, перешкод. Майбутні вчителі гуманітарних спеціальностей зможуть регулювати власну діяльність тільки в тому випадку, якщо навчилися володіти, керувати своїми звичками, інтересами, бажаннями, емоціями.

Для формування волі доцільно використовувати цілу низку методів, прийомів та перевічених засобів. Оскільки воля має різні прояви, то і рекомендації щодо виховання її можуть бути різними. Серед передумов формування волі, її тренування і загартування важливе місце посідають: життєва установка студента, досвід, знання, почуття й емоції.

Особливу увагу під час формування вольових якостей доцільно звернути на усвідомлення студентами вироблення власних корисних звичок, викорінюючи при цьому шкідливі. Це має прояв у дотриманні і виконанні обіцянок, дотриманні слова щодо реалізації прийнятого рішення, а також слідкуванні за власною поведінкою, викоріненню неправильної вимови слова, умінні зізнаватися у власній провіні, умінні визнавати для себе щось за розумне, потрібне та цінне і вчасно зробити обов'язковим для виконання, спонукати себе постійно тренувати свою волю за допомогою вироблення у собі корисних звичок.

Отже, одним із педагогічних завдань майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей є зміцнення власної волі для того, щоб у подальшій своїй педагогічній діяльності спрямовувати на це учнів. Майбутній учитель має формувати у себе вміння відволікатися від пригнічених та зайвих думок, вселяти віру в те, що можна досягти певних результатів завдяки старанням, наполегливості, рішучості, витримці, самостійності, дисциплінованості, самовладанню, враховуючи при цьому власні індивідуальні особливості (тип темпераменту, риси характеру та ін.), а також уміння регулювати власний стан поведінки тощо [2].

Так, студент виробляє власну програму самовиховання. Діяльність самовиховання формується в результаті самопізнання і усвідомлення розходження реального Я і ідеального образу себе у майбутньому (К. Роджерс); концепція творчого Я (А. Адлер); теорія психосинтезу – виокремлення свідомого Я і вищого Я (Р. Ассаджіолі); співвідношення Я персонального та Я трансперсонального (П. Ферручі).

У психологічному предметі самовиховання виділяють:
особистісні новоутворення;
перебудову стереотипів, звичок, психологічних особливостей;
підтримку цілісності, стабільності образу Я;
якісне перетворення розуміння власної сутності;
внутрішні бар'єри внаслідок невдач самовиховання [6].

Спираючись на вищенаведене, можемо стверджувати, що для формування ЗКК майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей необхідний розвиток, окрім інших, таких якостей його особистості, як відповідальність, творчість, наполегливість, дисциплінованість.

У «Книзі для батьків» важливі поради А.С. Макаренка стосуються не тільки батьків, але й, перш за все, сучасного педагога і майбутнього вчителя. Наголошено на «здатності придивлятися до обличчя дитини», спостерігати за її поведінкою; усвідомлювати і нести «моральну відповідальність» за долю дитини; слідкувати за власною мовою в бесіді з дитиною; знаходити час для дитини, щоб промова справляла корисну виховну дію (обрання цікавої теми, щоб мова відрізнялась зображальністю, супроводжувалась доброю мімікою, крім того потрібно, щоб дитина відрізнялась терпимістю); виховувати почуття дитини, постійно замислюватись над тим «Який з нього може вийти громадянин?». «Як раз ті батьки, які неправильно виховують власних дітей, і взагалі ті люди, які відрізняються повною відсутністю педагогічного такту, – усі вони занадто перебільшують значення педагогічних бесід» [5, с. 16–19].

Саме батьки у вихованні своїх дітей мають боротися з «бездумною лінією привільного фантазування, а найголовніше, – за допомогою непростого безвідповідальності й нікчемного стану через почуття обов'язку». Успіх сімейного виховання А.С. Макаренка вбачав у постійному, активному, свідомому переживанні та виконанні батьками громадянського обов'язку перед суспільством, а також у виконанні виховної роботи у такій родині [5, с. 23]. Батьки виховують дітей у кожен момент життя, навіть тоді, коли їх немає вдома. «Як ви одягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і як говорите про інших людей, як ви радієте, сумуєте, як ви поводитесь з друзями і з ворогами, як ви смієтесь, читаете газету – усе це має для дитини велике значення» [5, с. 36].

Вважаємо, що ці поради мають велике значення для виховання загальнокультурної компетентності майбутніх учителів, особливо гуманітарних спеціальностей.

Що стосується методичних порад: родині повинен бути притаманний педагогічний оптимізм у вихованні (довіра до дитини), сприйняття душевного стану дитини на кожному етапі її життя, без якого справжня виховна робота не буде мати результату [5, с. 75]. Такий підхід до дитини вимагає чуйного сприйняття її душевного стану. Цей підхід дуже важливий і для вчителів, а не тільки для батьків. Ефективно, на нашу думку, проектувати підхід до виховання загальнокультурної компетентності, як учня, так і майбутнього вчителя. Прислухання – справа дуже важка, воно потребує не тільки уваги, але «постійної обережно-терплячої думки» [5, с. 75].

А.С. Макаренко доводить всім своїм досвідом, що для того, аби досягти ефективності у формуванні особистості, батькам слід дотримуватись у родині єдності поглядів на життя, відношення до людей, на власну життєву мету [5, с. 44–45]. На думку вченого: «Немає нічого не безпечнішого, ніж пасивне сусідство хорошої людини, адже це – найкраще середовище для розвитку егоїзму». «Диспропорція у родині полягає у тому, що потреби батька або матері механічно стають потребами дітей» [5, с. 47]. Мова йде про загальнокультурну компетентність її морально-етичну складову в кожній родині. І про це має пам'ятати вчитель гуманітарних спеціальностей.

Характер дитина переймає від стосунків у родині. Тож батькам слід дотримуватись однакового, постійного, рівного тону, спокійної домашньої, затишної, довірливої атмосфери, щоб всі члени родинного колективу відчували себе захищеними [5, с. 58].

Характер треба створювати (виховувати), а «ця робота зовсім не така вже легка, вона потребує напруження, терпіння і наполегливості» [5, с. 66]. «Я не знаю жодного випадку, коли б повноцінний характер виник без здорової виховної обстановки або, навпаки, коли характер

понівечений вийшов би, не дивлячись на правильну виховну роботу». Саме з цих причин педагог приділяє дуже важливого значення у вихованні «шляхетної ... натури» – глибокій і розумній родинній педагогіці [5, с. 67].

У «Книзі для батьків» педагог ще раз підкреслює: «Виховати велику людину можна тільки тоді, якщо подарувати йому всю любов, весь розум, всі здібності батька і матері» [5, с. 102]. У вихованні «... потрібна глибока робота над сином, філігранна, тонка робота виховання. Не можна ділити цю творчість між багатьма дітьми. Треба відповідати за якість. А якість можлива тільки в концентрації творчості» [5, с. 103].

У «Лекціях про виховання дітей», а саме „Виховання в праці», А.С. Макаренко наголошує на великому значенні праці в особистому житті людини, в її фізичному, психічному і духовному розвитку. Він зазначає, що труд має стати життєвою потребою людини, бути одним з найголовніших елементів у виховній роботі. Успіх творчої праці залежить від ставлення людини до неї, а саме: «з любов'ю», свідомо бачити радість у праці, «розуміти користь і необхідність праці», праця має стати для людини «основною формою прояву особистості і таланту» [5, с. 396]. «Таке ставлення до праці можливо тільки тоді, коли утворилась глибока звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не здається неприємною, якщо в ній є який-небудь сенс» [5, с. 396].

Ці якості, на нашу думку, є провідними у формуванні майбутнього вчителя, особливо гуманітарних спеціальностей. Не можна до праці ставитися зі страхом, слід формувати у себе «відчуття зусилля» [5, с. 396], до трудової вправи слід додавати «цікавих організаційних задач», до яких слід застосовувати різні трудові засоби.

Таким чином, А.С. Макаренко спрямовує нашу увагу на формування уміння цінувати основні цінності життя. У цьому відношенні педагог дає важливі суто методичні поради: повільно виховувати у дитини трудовий інтерес, причому «застосовувати ... прохання», а не наказ [5, с. 403], «виховувати здатність... виконувати роботи неприємні», «поступово заохочувати дитину» до праці [5, с. 404] тощо.

У праці «Виховання культурних навиків» А.С. Макаренко підкреслює значущість виховання культури поведінки і загалом морально-етичної культури. Таке виховання «...буде тільки в тому випадку корисним, коли воно організовано свідомо, супроводжується деяким планом, правильним методом і контролем» [5, с. 418].

А.С. Макаренко характеризує головні форми такого виховання: знайомство з театром, кіно, виставками, походи пізнавального характеру, різні екскурсії, організація самодіяльності [4, с. 272; 5, с. 425].

Особливо театр і кіно для колоністів і комунарів були ефективними формами естетичного виховання, які мають великого значення у формуванні загальнокультурної компетентності майбутнього вчителя. Наприклад, у життєдіяльності комуні великого значення Антон Семенович надавав роботі вихованців в оранжереї, на квітнику, виставах, у яких сам приймав участь. До програми естетичного виховання А. С. Макаренко включав і красу одягу, культуру мовлення, виразність рухів, охайність побуту, результативність праці, якість відпочинку. Він високо цінив художню простоту, природність, почуття міри, не міг терпіти грубості, нетактовності, розхлябаності, хизування в роботі, рухах, розмові, вчинках. Він постійно намагався забезпечити єдність внутрішньої і зовнішньої краси людини, єдність етики й естетики. Виховання емоційно-вольової сфери формувало у вихованців хороші естетичні смаки і високі людські ідеали, до яких вони прагнули не лише в період перебування в комуні чи колонії, але й усе своє життя [4; 7].

Висновки. Аналіз педагогічної творчості А.С. Макаренка дозволяє стверджувати, що досягнення успіхів у формуванні загальнокультурної компетентності майбутнього вчителя, особливо вчителя гуманітарних спеціальностей слід здійснювати, керуючись, у першу чергу принципами систематичності, послідовності, системності, цілеспрямованості та індивідуального підходу до кожного майбутнього вчителя.

У подальших наукових пошуках ми плануємо розкрити одну з основних умов формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей, а саме – стимулювання студентів до розвитку самоосвіти.

Список використаних джерел

1. Бойчук Ю.Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя / Ю. Д. Бойчук : дис... д-ра пед. наук: 13.00.01/ ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2009. – 456 с.
2. Вудкок М. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика: Пер. с англ. / М. Вудкок, Д. Френсис. – М.: Дело, 1991. – 320 с.
3. Макаренко А.С. Избранные произведения: В 3-х т. / Редкол.: Н.Д. Ярмаченко (председатель) и др. – Изд. 2-е, испр. и доп. – К.: Рад. шк., 1985. – Т. 3. – 592 с.
4. Макаренко А.С. Сочинения в семи томах. – Том первый / А.С. Макаренко. – Москва. – 1960. – 783 с.
5. Макаренко А.С. Сочинения в семи томах. – Том четвертый / А.С. Макаренко. – Москва. – 1960. – 552 с.
6. Слотина Т.В. Психология личности: учебное пособие / Т.В. Слотина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
7. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко: Кн. Для учителя / Н.Д. Ярмаченко. – К.: Рад.шк., 1989. – 191 с.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2015 р.

ШУМИЛОВА И.

Бердянский государственный педагогический университет, Украина

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А.С. МАКАРЕНКО

В статье проанализирована научно-педагогическая литература, труды выдающегося педагога А.С. Макаренко по вопросам формирования общекультурной компетентности будущих учителей гуманитарных специальностей. В результате анализа, обобщения и синтеза научно-педагогической информации охарактеризованы содержание и особенности общекультурной компетентности будущих учителей гуманитарных специальностей.

Ключевые слова: общекультурная компетентность, составляющие общекультурной компетентности будущих учителей гуманитарных специальностей, качества личности

SHUMILOVA I.

Berdyansk state pedagogical University, Ukraine

THE FORMATION OF COMMON CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS A.S. MAKARENKO

The article analyzes the scientific and educational literature, works of outstanding teacher V.A. Sukhomlinsky on the issues of common cultural competence of future teachers of humanities. As a result of analysis, synthesis and synthesis of scientific and educational information, characterized by content and features of common cultural competence of future teachers of humanities.

Keywords: general cultural competence (GCC), GCC of future teachers of humanities, components GCC of future teachers of humanities, the quality of the individual